

Żydowscy żołnierze Symona Petlury i Jewhena Petruszewycza. Rzecz o ciekawym opracowaniu Jarosława Tynczenki

Jarosław Tynczenko, *Pid zirkoju Dawyda. Jewrejski nacjonalni formuwanja w Ukraini w 1917–1920 rokach*, Kyjiv 2014 („Militaria Ucrainica”)¹

Historycy zajmujący się dziejami Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL) atamana Symona Petlury, Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej (ZURL) prezydenta Jewhena Petruszewycza i Państwa Ukraińskiego hetmana Pawła Skoropadskiego (wszystkie wymienione twory państwowe istniały w latach 1917–1920) nie opracowali jeszcze wielu bardzo interesujących zagadnień dotyczących tej tematyki lub też opisywali je pobieżnie, często nie wnikając w szczegóły. Jednym z takich słabo poruszonych tematów jest kwestia służby wielu cudzoziemców w siłach zbrojnych wymienionych państw. Lukę dotyczącą Żydów w ukraińskich mundurach stara się wypełnić ukraiński historyk Jarosław Tynczenko w swej pracy pt. *Pid zirkoju Dawyda. Jewrejski nacjonalni formuwanja w Ukraini w 1917–1920 rokach (Pod gwiazdą Dawyda. Żydowskie formacje narodowe na Ukrainie w latach 1917–1920)*, wydanej w 2014 r. w Kijowie w ramach dosyć popularnej serii „Militaria Ucrainica”.

Opracowanie składa się z przedmowy, aż 27 krótkich rozdziałów oraz dwóch aneksów. Autor przyjął układ chronologiczno-problemowy. W rozdziałach 2–14 opisał próby formowania żydowskiego ruchu wojskowego oraz oddziałów na terenie Imperium Rosyjskiego po rewolucji lutowej 1917 r. W kolejnych czterech (15–18) Tynczenko przedstawił dramatyczny los żydowskich formacji na południu Ukrainy w latach 1918–1919. Rozdział 19 poświęcił działalności żydowskich samoobron w innych regionach Ukrainy, w Rosji oraz na Białorusi. W rozdziałach 20–27 ukraiński badacz opisał

---

¹ Dla wygody czytelnika autor zamieszcza zapis oryginalny: Ярослав Тинченко, *Під зіркою Давида. Єврейські національні формування в Україні в 1917–1920 роках*, Київ 2014, ss. 168.

sformowanie i szlak bojowy żydowskich oddziałów i żołnierzy w Armii Czynnej URL oraz szczególnie Armii Halickiej. W końcu w ostatnim rozdziale przedstawił ciekawy epizod wyprawy parowca „Ruslan” z portu w Odessie do Jaffy w Palestynie w listopadzie 1919 r.

Ograniczenia wydawnicze nie pozwalają na omówienie każdego z tych drobnych rozdziałów osobno, więc autor recenzji skupił się na najciekawszych. Z pewnością do takich należy rozdział piąty (s. 26–29), w którym Tynczenko opisał zagadnienie zjazdów i konferencji żydowskich żołnierzy w armii rosyjskiej. Wymienił nazwiska organizatorów tychże wydarzeń, a także daty poszczególnych spotkań wojskowych w różnych zgrupowaniach frontów Północnego, Zachodniego, Południowo-Zachodniego, Rumuńskiego, Kaukaskiego oraz Kazańskiego Okręgu Wojskowego. Zjazdy były momentami nie tylko debat na temat losu Żydów w trzeszczącym w szwach Imperium Rosyjskim, ale również zażartych sporów co do formowania żydowskich oddziałów i samoobron. Szczególnie mocno występował przeciwko tej idei lewicowy Bund, który starał się dowieść, iż tworzenie żydowskich formacji wojskowych tylko podsyca antysemityzm i zwiększy zagrożenie pogromami.

Kolejnymi bardzo interesującymi fragmentami opracowania są rozdziały poświęcone szlakowi bojowemu pierwszych żydowskich oddziałów i samoobron w coraz bardziej pogrążającym się w rewolucyjnym chaosie Imperium Rosyjskim. Są to przede wszystkim rozdziały dziewiąty (s. 35–38), dwunasty (s. 45–47), trzynasty (s. 48–52), piętnasty (s. 56–64) oraz szesnasty (s. 65–75). Osobną uwagę warto poświęcić rozdziałowi dziesiętnastemu (s. 85–89) pt. *Żydowskie samoobrony w innych regionach Ukrainy, Rosji oraz Białorusi w latach 1918–1920*. Jest to temat niemal nieznan polskiemu czytelnikowi, któremu losy Żydów na Ukrainie, w wymienionych latach, kojarzą się głównie z pogromami. Tynczenko w przystępny i zwięzły sposób opisał w nich ciekawe przypadki formowania, działalności, składu osobowego i końca różnych żydowskich oddziałów samoobrony. Wiele z nich było tworzonych z młodych przedstawicieli skrajnie lewicowych ugrupowań politycznych, w tym bolszewików. Należeli oni zarówno do Gwardii Czerwonych jak i do żydowskich samoobron, które w zamian za udzieloną zgodę na swe powstanie miały zachować neutralność. Prowadziło to do sytuacji, gdy np. w trakcie wojny ukraińsko-bolszewickiej na początku 1918 r. młodzi komuniści pochodzenia żydowskiego strzelali do Ukraińców z budynków należących do żydowskiej społeczności, a wśród kozaków URL rosło błędne przekonanie, iż Żydzi masowo popierają rosyjskich bolszewików (s. 85–86). Inny charakter miały jednak żydowskie oddziały na południu Ukrainy – tam dominowały silnie syjonistyczne nastroje, a samoobrony często okazywały się groźnym przeciwnikiem dla oddziałów atamanów, zajmujących się w dużej mierze łupiestwem, jak i oddziałów Sił Zbrojnych Południa Rosji,

również niestroniących od organizowania antysemickich pogromów. Przykładem były oddziały samoobrony w Hołcie i Olhopolu (s. 87–88). W tym też rozdziale ukraiński badacz opisuje problem zbrodni, jakich wiele miało miejsce na terenie byłego Imperium Rosyjskiego. Warto przyrzeć się przy tym jego interpretacji masakry, do jakiej doszło w Proskurowie 14 lutego 1919 r.² (s. 86) – przypomina on, iż przed pogromem doszło tam do próby bolszewickiego przewrotu, w którym brali udział również Ukraińcy. Po jego stłumieniu kozacy atamana Iwana Semensenki zgładzili również i rodaków-zdrajców, których później błędnie (a być może i celowo) zaliczono w poczet „żydowskich” ofiar pogromu. Niemniej Tynczenko nie zaprzecza temu, iż do zbrodni na ludności żydowskiej doszło.

W końcu należy przejść do kolejnej części, bardzo ciekawej również dla polskiego czytelnika, czyli zagadnienia udziału Żydów w wojnie o niepodległość URL i ZURL w latach 1918–1920. Na uwagę zasługuje fragment poświęcony służbie wojskowej Żydów w Armii Czynnej URL w latach 1918–1920 (rozdz. 20–21, s. 90–92) w dużej mierze z uwagi na polemizowanie z dosyć popularnym stereotypem totalnie antysemickiego charakteru sił petlurowskich. Tynczenko przedstawia czytelnikowi losy wymienionych z imienia i nazwiska żydowskich weteranów (np. *sotnyka*³ Semena Akersona czy szeregowego Abrahama Szkarbula, który po zamachu na Petlurę pojechał do Paryża, by zaświadczyć o fałszywości zarzutów dotyczących rzekomego antysemityzmu lidera URL). Ponadto w recenzowanym opracowaniu znajduje się obszerny fragment poświęcony formowaniu i działalności milicji żydowskiej w Galicji Wschodniej, a szczególnie we Lwowie w listopadzie 1918 r. (rozdz. 23, s. 97–106). Nie mniej ciekawe są rozdziały, w których Tynczenko opisał szlak bojowy żydowskich formacji Armii Halickiej, biorących udział w walkach przeciwko WP: Żydowskiego *Kurenia*⁴ Szturmowego (rozdz. 26, s. 117–129) i Konnej *Sotni*⁵ Broni Maszynowej *czetara*⁶ Salka Rottenberga (rozdz. 25, s. 108–116).

Treść opracowania została oparta głównie na rosyjskich i ukraińskich materiałach archiwalnych, prasie, relacjach oraz monografiach. Tynczenko

---

² Więcej informacji na temat największego i zarazem najkrwawszego pogromu dokonanego przez formacje Armii URL zob. m.in. O. B. Будницький, *Российские евреи между красными и белыми (1917–1920)*, Moskwa 2005, s. 217–218; H. Abramson, *Моłyтва за владу. Украјинци та јевреји під час револуції (1917–1920)*, Kyjiw 2017, s. 193–202.

³ *Sotnyk* – ukraiński odpowiednik kapitana.

⁴ *Kureń* – ukraiński odpowiednik batalionu.

⁵ *Sotnia* – ukraiński odpowiednik kompanii.

⁶ *Czetar* – ukraiński (halicki) odpowiednik stopnia porucznika. W URL występował jako *czotar*.

wykorzystał dokumenty z Rosyjskiego Państwowego Archiwum Wojskowo-Historycznego (zespół 725) oraz Centralnego Archiwum Wyższych Organów Władzy i Administracji Ukrainy w Kijowie (zespoły: 263, 1076, 1688, 2188 i 3287). Część informacji zaczerpnął z gazety „Odesskyj Łystok” wydawanej w Odessie w latach 1918–1919. W bibliografii znajduje się również szereg rosyjsko- i ukraińskojęzycznych relacji oraz przede wszystkim opracowań dotyczących tak działań wojennych, formowania oddziałów wojskowych, jak i życia Żydów na Ukrainie w dobie rosyjskiej wojny domowej 1917–1920 oraz walk o niepodległość ZURL i URL w latach 1918–1921.

Autor książki umieścił w niej 57 zdjęć. Przedstawiają one sytuacje z życia codziennego, uroczystości, architekturę czy w końcu Żydów w mundurach formacji austro-węgierskich, rosyjskich i ukraińskich. Dwa z nich to zeskanowane dokumenty Armii Czynnej URL. Zwracają uwagę również cztery szczegółowe i kolorowe szkice autorstwa Bohdana Pirczaha. Przedstawiają kolejno: szeregowego żydowskiego I Odeskiego Batalionu w 1918 r., oficera żydowskiej milicji miasta Lwów w listopadzie 1918 r., oficera Żydowskiego *Kurenia* Szturmowego Armii Halickiej w czerwcu–lipcu 1919 r. oraz chorążego Armii Czynnej URL Akersona latem 1920 r.

Z uwag negatywnych należy wymienić bardzo skromną liczbę polskich relacji dotyczących wojny polsko-ukraińskiej 1918–1919 oraz, będącego epizodem w walkach o Lwów w listopadzie 1918 r., pogromu ludności żydowskiej. W bibliografii znajdują się jedynie wspomnienia Czesława Mączyńskiego⁷, ale bynajmniej nie chodzi tu o jego słynną książkę *Oswobodzenie Lwowa*⁸, oraz Ozjasza Wassera, opublikowane w wydawnictwie *Obrona Lwowa. 1–22 listopada 1918*⁹. Niekorzystnie wygląda również opisanie służby wojskowej Żydów w Cesarsko-Królewskiej Armii Austro-Węgierskiej na podstawie zaledwie jednej austriackiej monografii¹⁰. W bibliografii brakuje ponadto rosyjskiego opracowania *Jewriei w ruskoy armii 1827–1914*¹¹. Dziwi również niewykorzystanie przez Tynczenkę popularno-naukowego opracowania Ołeha Stecyszyna *Łandsknechty Hałyćkoji Armiji*¹² z 2012 r., w którym znajduje się szereg ciekawych informacji o Żydach służących w Armii Halickiej. Jakkolwiek

⁷ Cz. Mączyński, *O stanowisku Żydów w czasie walk listopadowych* [w:] *Obrona Lwowa. 1–22 listopada 1918*, t. II: *Źródła do dziejów walk o Lwów i województwa południowo-wschodnie 1918–1920*, red. E. Wawrzukowicz, Lwów 1936, s. 1036–1047.

⁸ *Idem*, *Oswobodzenie Lwowa (1–24 listopada 1918 roku)*, t. I, Warszawa 1921.

⁹ O. Wasser, *Rola Żydów w listopadowej obronie Lwowa* [w:] *Obrona Lwowa...*, t. II, s. 1052–1063.

¹⁰ A. Erwin, A. Schmidl, *Juden in der k.(u)k. Armee 1788–1918*, Eisenstadt 1989.

¹¹ Й. Петровский-Штерн, *Евреи в русской армии 1827–1914*, Москва 2003.

¹² O. Stecyszyn, *Łandsknechty Hałyćkoji Armiji*, Lwiv 2012.

nie jest to praca pozbawiona błędów, to autor *Pid zirkoju Dawyda* powinien przynajmniej zasygnalizować fakt istnienia takiej pozycji. W bibliografii brakuje również szeregu innych ważnych monografii dotyczących walk o niepodległość URL i ZURL, choćby Mychajła Kowalczuka¹³, Lwa Szankowskiego¹⁴, Macieja Krotofila¹⁵ czy Michała Klimeckiego¹⁶. Kolejną wadą recenzowanego opracowania jest niewykorzystanie przez Tynczenkę zasobów lwowskiego Państwowego Archiwum Obwodu Lwowskiego (zespół 257) oraz Centralnego Archiwum Wojskowego Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie (głównie zespół 380). W obu instytucjach ukraiński badacz znalazłby wiele cennych dokumentów dotyczących wojny polsko-ukraińskiej 1918–1920, udziału Żydów w owym konflikcie oraz pogromu we Lwowie.

W opracowaniu znalazło się kilka błędów merytorycznych. Do najważniejszych należy zaliczyć stwierdzenie, jakoby Akerson zginął w getcie w czeskiej Pradze podczas niemieckiej okupacji (s. 92). Na Ukrainie rzeczywiście dosyć rozpowszechniona jest wersja o jego śmierci z rąk Niemców w 1944 r. – w jego rodzimej Winnicy ufundowano na jego cześć tablicę pamiątkową, na której wykuto taką właśnie informację. W rzeczywistości ten żydowski weteran ukraińskich sił zbrojnych przeżył II wojnę światową, o czym przypomniał niedawno na łamach portalu „Ukraińska Prawda” izraelski historyk i dziennikarz Szymon Bridman¹⁷. Drobnym błędem jest też nazwanie Salka Rottenberga *czotarem*, a nie *czetarem*. Nie jest to literówka, ale błąd wynikający z różnic w nazewnictwie tego stopnia wojskowego w Armii Halickiej (gdzie występowali *czetarzy* oraz *czety*¹⁸) i Armii Czynnej URL (tam z kolei służyli *czotarzy* na ogół dowodzący *czotami*). Bardziej można

---

¹³ M. Kowalczuk, *Newidoma wijna 1919 roku. Ukrajinśko-biłohwardyjske zbrojne protystojannia*, Kyjiv 2006; *idem*, *Na czoli Siczowych strilciw. Wijskowo-polityczna dijalnist' Jewhena Konowalcia w 1917–1921 rr.*, Kyjiv 2010; *idem*, *Bez peremożciw. Powstanskyj ruch w Ukrajinie protybiłohwardyjskich wijsk henerala A. Denikina (czerwień 1919 r. – lutyj 1920 r.)*, Kyjiv 2012.

¹⁴ Ł. Szankowskyj, *Ukrajinśka Armija w Borot'bi za derżawnist'*, Miunchen 1958; *idem*, *Ukrajinśka Hałycka Armija: Wojenno-istoryczna studia*, Winnipeg 1974.

¹⁵ M. Krotofil, *Ukrajinśka Armia Halicka 1918–1920. Organizacja, uzbrojenie, wyposażenie i wartość bojowa sił zbrojnych Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej*, Toruń 2002; *idem*, *Kawaleria Ukraińskiej Armii Halickiej 1918–1920 [w:] Kawaleria przeciwników i sojuszników wojska polskiego w latach 1918–1921*, red. A. Smoliński, Toruń 2003; *idem*, *Siły Zbrojne Ukraińskiej Republiki Ludowej (listopad 1918 r. – grudzień 1919 r.)*, Kijów 2011.

¹⁶ M. Klimecki, *Lwów 1918–1919*, Warszawa 1998; *idem*, *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919*, Warszawa 2000.

¹⁷ Sz. Bridman, *Zahadkowa dola jewrejskoho heroja Ukrainy*, <http://www.istpravda.com.ua/columns/2018/03/30/152230/> (dostęp: 20 V 2018 r.).

¹⁸ *Czeta* – ukraiński (halicki) odpowiednik plutonu. W URL występował jako *czota*.

Pid zirkoju Dawyda zarzucić zbytnią ogólnikowość – wiele z poruszonych przez Tynczenkę zagadnień należałoby rozwinąć.

Pomimo pewnych braków opracowanie Tynczenki jest bardzo wartościową pracą. *Pid zirkoju Dawyda* wypełnia sporą lukę dotyczącą służby Żydów w siłach zbrojnych obu ukraińskich republik z lat 1917–1920. Ponadto porusza fragment bardzo kontrowersyjnych relacji ukraińsko-żydowskich.

Marek Bogdan Kozubel
(Biuro Edukacji Narodowej Instytutu Pamięci Narodowej)
orcid.org/0000-0002-8096-0014